

ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА СТЕШЕНКА

Статтю присвячено видатному українському письменникові, педагогу, літературному критикові, перекладачеві, державному і громадському діячеві І. Стешенку. Досліджено життєвий і творчий шлях І. Стешенка, розкрито його вагомий внесок у розвиток української літератури, національної освіти та культури, актуалізовано значення його творчої спадщини в контексті становлення української національної освіти, літератури, мистецтва.

На основі історико-біографічного, культурно-історичного методів дослідження доведено, що письменник був людиною широкого наукового діапазону, проводив активну громадську, освітню та культурну діяльність. Акцентована увага на громадській діяльності І. Стешенка, яка характеризується широким діапазоном і багатогранністю: розбудова українського шкільництва, виховання молоді, боротьба за український університет, розвиток українського політичного життя, розбудова культурних установ і української популярної преси для формування національного світогляду українського народу.

Авторами зосереджена увага на педагогічній діяльності І. Стешенка, яка здійснювалася на основі принципів гуманізму, притаманних найвидатнішим представникам філософської, історичної, культурологічної наук і вітчизняній етнопедагогіці; на засадах соціально ціннісних традицій вітчизняної педагогіки, розглядаючи їх як провідний чинник формування національної самосвідомості особистості. Видатний педагог визначив методологічні засади і теоретичні джерела сучасної вітчизняної етнопедагогіки, завдання, спрямовані на забезпечення взаємозв'язку між школою, сім'єю, соціумом у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді.

Проаналізовано провідні принципи освітньо-виховної роботи в школі: єдність формування у дітей уявлень про соціальну дійсність як частину навколишнього середовища, що відображає діяльність і взаємини людей, та виховання усвідомленого бажання брати участь у житті людей, що їх оточують; емоціогенність як необхідну умову засвоєння дітьми соціального досвіду; комплексність застосування різних видів діяльності дітей; формуванні активного ставлення до світу; використання прикладу дорослого як носія знань, норм, цінностей; показ особистісних якостей людей через ставлення до себе і ставлення дорослих до інших людей та до самої дитини тощо

У своїх працях І. Стешенко утверджував національні ідеї патріотизму, національної свідомості, освіти та культури. Означені концепти є своєрідними кодами до прочитання його художніх творів, ключем до розуміння літературно-критичних праць та українського літературного процесу загалом.

Ключові слова: національна система освіти, літературна творчість, педагогічна діяльність, літературна спадщина, національна культура.

IDEAS OF NATIONAL REVIVAL IN CREATIVE ACTIVITY OF IVAN STESHENKO

The article is devoted to the outstanding Ukrainian writer, teacher, literary critic, translator, public figure and public figure I. Steshenko. The life and work of I. Stešenko are explored, his significant contribution to the development of Ukrainian literature, national education and culture has been revealed, the importance of his creative heritage in the context of the formation of Ukrainian national education, literature and art has been actualized.

The authors of the article, due to the analysis of numerous publications in the periodicals, the widespread publication of a large number of documentary evidence and scientific discoveries made by historians and archivists, represent an interesting figure of Ivan Steshenko, an outstanding writer, literary critic, educator, public figure and public figure. The life and creative way of I. Stešenko was explored, the significance of his creative heritage in the context of the formation of Ukrainian national education, literature and art was revealed.

On the basis of historical-biographical, cultural-historical methods of research, it was proved that the writer was a man of a wide scientific range, conducted active social, educational and cultural activities. The emphasis is on social activity of I. Stešenko, which is characterized by a wide range and many-sidedness: the development of Ukrainian schooling, the education of young people, the struggle for the Ukrainian university, the development of Ukrainian political life, the development of cultural institutions and the Ukrainian popular press to form the national outlook of the Ukrainian people.

The authors focus on the pedagogical activity of I. Steshenko, which was carried out on the basis of the principles of humanism inherent in the most prominent representatives of philosophical, historical, cultural science and national ethnopedagogy; on the basis of social value traditions of native pedagogy, considering them as a leading factor in the formation of national identity consciousness. An outstanding teacher has determined the methodological principles and theoretical sources of modern national ethnopedagogy, the tasks aimed at ensuring the interconnection between school, family and society in the formation of the national identity of children and young people.

The main principles of the educational and educational work of the school are analyzed: the unity of the formation of ideas about social reality as a part of the environment in children, reflecting the activities and relationships of people, and the education of a conscious desire to participate in the lives of the people around them; emotionogenicity as a necessary condition for children to learn social experience; complex application of different kinds of activity of children; formation of an active attitude towards the world; using an example of an adult as a carrier of knowledge, norms, values; showing personal qualities of people due to their attitude towards themselves and the attitude of adults to other people and to the child, etc.

In his writings, I. Stetshenko asserted national ideas of patriotism, national consciousness, education and culture. These concepts are peculiar codes for reading his works of art, the key to understanding literary criticism and the Ukrainian literary process in general.

Key words: national system of education, literary creation, pedagogical activity, literary heritage, national culture.

В українському літературознавстві досі відсутній комплексний аналіз творчої спадщини І. Стешенка. Про нього лише згадують принагідно, коли йдеться про період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. та його внесок в історію української педагогіки та літератури.

Сьогодні в умовах становлення Української незалежної держави й формування нової системи національних і духовно-моральних цінностей та суспільної свідомості молодого покоління надзвичайно важливою науковою проблемою лишається дослідження засекречених архівів, що відкриває раніше замовчувані трагічні факти з історії видатних людей України, простежити процес становлення і розвитку національної культури, літератури, педагогічної освіти.

Серед наукового кола досліджень життя і творчості І. Стешенка на особливу увагу заслуговує книжка, упорядкована і видана в 2013 році Г. Титаренком [5]. На сьогодні це найповніше видання оригінальних творів І. Стешенка, його листування та перекладів світової класики.

Літературознавча спадщина І. Стешенка належить до маловивчених, досі не пізнаних, хоча його державотворча й культурно-освітня діяльність відображена в наукових працях Л. Білецького, О. Тулуба, С. Сірополка, В. Білоцерківського, В. Головченка, В. Верстюка, О. Сухомлинської, Ю. Хорунжого, М. Чиркової.

Для нас важливе значення мають праці Є. Антипової, М. Болдирева, С. Дем'янчука, Н. Ничкало, О. Сухомлинської, М. Шилової, Н. Щурової, в яких висвітлено різні аспекти діяльності І. Стешенка як вчителя-вихователя. Теоретичне осмислення практичних рекомендацій І. Стешенка щодо підготовки педагога-вихователя у вищих освітніх закладах знайшло своє відображення у працях багатьох учених (А. Алексюк, В. Бондар, С. Гончаренко, С. Дем'янчук, А. Дьомін, І. Зязюн, Л. Коваль, В. Козаков, В. Кузь, О. Рудницька, В. Струманський, Д. Тхоржевський, Г. Шевченко, М. Шкіль, М. Ярмаченко та ін.).

Завдяки численним публікаціям у періодиці, широкому оприлюдненню значної кількості документальних свідчень і наукових розвідок, здійснених істориками та архівістами, ми дізнаємось про цікаву постать Івана Стешенка – видатного письменника, літературного критика, педагога, державного й громадського діяча.

Мета статті – дослідити життєвий і творчий шлях І. Стешенка, розкрити значення його творчої спадщини в контексті становлення української національної освіти, літератури, мистецтва.

Іван Михайлович Стешенко (1873–1918) народився в Полтаві в багатодітній сім'ї відставного [унтер-офіцера](#) й полтавської міщанки. Батько намагався всім своїм дев'яти дітям дати освіту, для чого не шкодував коштів. У 1882–1892 роках майбутній письменник навчався в Полтавській класичній гімназії.

Майбутній письменник, як і більшість тодішніх учнів кінця XIX століття, навчався в російській школі і до сьомого гімназійного класу писав російською мовою, однак, як свідчить дружина Оксана Стешенко, під впливом М. Баздренка, М. Базькевича, І. Липи, які мешкали в полтавському будинку Стешенків, розмови з ними, «його світогляд кардинально змінився, і до університету він вступив свідомим українцем» [2, с. 167].

З дитинства у хлопця виявився поетичний хист, здібності до вивчення іноземних мов. Подорожі полтавськими селами, замилювання красвидами, побачене й почуте вселилися в чуле серце юнака, пробудили патріотичні почуття,

любов до рідного краю, українського народу. Ця любов супроводжувала його все свідоме життя. Будучи студентом історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира (1892–1896), він зійшовся з українською культурною елітою – родинами Старицьких, Лисенків, Косачів. Стешенко стає улюбленим учнем професора, головного редактора наукового журналу «Университетские известия» (1873–1913) Володимира Іконнікова.

Ще будучи полтавським гімназистом, майбутній письменник активно займався перекладами творів західноєвропейських письменників, прагнучи таким чином познайомити українського читача з класикою високого європейського рівня. Про це, зокрема, довідуємося з листа І. Стешенка, адресованого 28 грудня 1890 року В. Іконнікову. Сімнадцятирічний юнак пише: «Чи не змогли б Ви надрукувати мої віршовані переклади (гекзаметр) із «Метаморфоз» Публія Овідія – всього 12 пісень. Переклад вірний, близький до оригінала і разом з тим осучаснений літературною мовою» [3, с. 2]. Він просить ученого повідомити адресу Київського філологічного товариства.

З цього часу пролягає многотрудний шлях І. Стешенка до науки, до української літератури. Як літератор-початківець, він заявив про себе вдалими перекладами творів П'єра Беранже, Овідія. У його біографії є дві пам'ятні події, що припадають на молоді роки київської доби. Це була зустріч з Іваном Франком, який побачив у Стешенкові майбутнього здібного письменника, українського патріота. Щира дружба та творче співробітництво Івана Франка з діячами культури Наддніпрянської України П. Саксаганським, М. Лисенком, М. Драгомановим, Лесею Українкою, М. Старицьким яскраво ілюструє тогочасні історико-культурні процеси. За підтримки І. Франка у Львові 1896 р. виходить друком Стешенкова драма «Мазепа».

Того ж таки 1896 р. автора заарештовує царська охранка, домагаючись заборони вчителювати, як політично неблагонадійному, схильному до українського сепаратизму. І. Стешенка позбавляють посади викладача Київської жіночої Фундуклеївської гімназії. По закінченні історико-філологічного факультету Київського університету (1896) Стешенко викладав у Київській жіночій гімназії. Він вільно володів французькою, німецькою, іспанською, італійською, багатьма слов'янськими мовами, перекладав зарубіжну поезію.

Захопившись марксизмом, юнак очолив радикальну групу студентської громади. Разом із Лесею Українкою, Михайлом Коцюбинським та іншими в 1896 році заснував у Києві групу Українська соціал-демократія. Але вже 1897 року був заарештований за участь у студентських заворушеннях. Після п'яти місяців ув'язнення в Лук'янівській тюрмі Стешенко був висланий з Києва без права проживання в університетських і губернських містах.

Протягом 1897–1900 років І. Стешенко разом із дружиною жив на чернігівському хуторі Миколи Садовського, займався перекладацькою та літературною працею. Повернувшись до Києва 1900 року, продовжив викладати словесність у жіночій гімназії та Музично-драматичній школі Миколи Лисенка.

1905 року І. Стешенко був вдруге заарештований і відсторонений від педагогічної роботи. 23-річний юнак був уже на той час поліглотом, вільно володів російською, німецькою, французькою, іспанською, італійською, польською, словацькою, білоруською мовами. Він працює над перекладами, пише власні вірші.

У Лук'янівській в'язниці письменник знайомиться з молодшою дочкою Михайла Старицького – Оксаною, яка у 1897 році потрапила до в'язниці за участь у «вітровській» демонстрації. (Народниця-чернігівка Марія Вітрова не витримала знущань жандармів й у Петропавлівській фортеці-в'язниці і спалила себе живцем). В особі Оксани Іван Стешенко знайшов однодумця, революційного романтика. Після виходу з Лук'янівки молодята побралися.

У серпні 1898 року І. Стешенко бере участь у роботі з'їзду нелегального товариства «Молода Україна». Саме це товариство стало початком створення соціал-демократичної партії (УСДРП), яку очолив І. Стешенко і до якої входили Олександр Тулуб, Леся Українка, Оксана Стешенко, Михайло Коцюбинський.

З «Молодої України» утворилися українська демократична та революційна партії. Як сьогодні не дивно, але тоді І. Стешенко у боротьбі за громадянські права людей захоплюється ідеями Карла Маркса, М. Драгоманова, під впливом І. Франка та М. Павлика схиляється до лівої політики. На Наддніпрянщині він стає одним із перших європейських соціалістів.

Упродовж 1899–1901 рр. вийшли друком збірки його поезій «Хуторні сонети», «Степові мотиви». Захоплений науковою роботою, він досліджує творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Мирного, М. Старицького, М. Коцюбинського, І. Франка. Разом із дружиною упорядковує і видає українсько-російський словник (1909). На пропозицію М. Грушевського 1907 р. стає секретарем Українського наукового товариства імені Тараса Шевченка (Київ), редагує педагогічний журнал «Сяйво» (1913–1914).

З осені 1907 року він учителює в Київській комерційній школі, згодом у Фребелівському педагогічному інституті, на вищих жіночих курсах, в музично-драматичній школі імені М. Лисенка. А з 1915 року І. Стешенко – директор Тетянинської гімназії для біженців.

Перші десятиліття ХХ століття стають для Стешенка найплodотворнішими. Він розробляє курси лекцій, бере участь у наукових симпозиумах, нарадах, пише наукові, літературознавчі розвідки, вірші, оповідання. В його наукових зацікавленнях постає творчість давніх і сучасних українських письменників. Привертає до себе увагу наукова робота І. Стешенка під назвою «Еволюція соціальних ідей в новій українській літературі».

Перу І. Стешенка належить серія наукових досліджень, лекцій: «Англійська література XVIII – ХХ ст.» (1911), «Українське літературне писання» (1901), «Галицько-українська література XIX ст.» (1911), «Дитяча література та її задачі» (1905), «Древний период русской литературы и обрядов» (1901), «Древность русской народной поэзии» (1905), «История греческой драмы», «Лекції західної літератури», «Лекції з історії України, прочитані на інструкторських курсах в Києві», «Російська література XIX ст.», «Курс політичної економії (крам і гроші)», «Лекції з фольклору», «Лекція з історії виникнення української драми», «Про бельгійську літературу», «Про Тараса Шевченка», «Про Лермонтова», «Про Пушкіна», «Про поезію», «Про Івана Франка», «Про українську драму до першої половини XVIII століття», «Про О. Кониського, «Стилістика» (польською мовою), «Про Шекспіра», «Шекспір, як філософ», «Біографія І. П. Котляревського» (1901), «Богиня Фантазія» (легенда, 1902), «В народі» (драма на 5 дій, 1899).

Вищеозначені праці свідчать про високу ерудицію Стешенка, його широкий науковий діапазон. Водночас він продовжував провадити активну громадську, науково-культурну діяльність. Був організатором установчих зборів

Київського товариства «Просвіта», виступав із рефератами й доповідями на його засіданнях і публічних зборах.

Під час роботи національного конгресу, що проходив 6–8 квітня 1917 р., І. Стешенка обрано до Центральної Ради від просвітніх організацій міста Києва. Він очолював рух за українську школу, ставши на чолі Товариства шкільної освіти, що опікувалося питанням підготовки українського вчительства, проблемами запровадження української термінології та правопису, створення українських підручників і посібників.

На той час І. Стешенко був одним із найбільш відомих політичних діячів, революціонерів лівого руху, що керувався у своїй діяльності принципами українськості, соціальної справедливості та моралі. Методами боротьби за кращу долю І. Стешенко обирає просвіту, піднесення культурного і освітнього рівнів народу. І. Стешенка запрошують до Полтави на відкриття пам'ятника І. Котляревському. Там він виступає з рефератом «Про художньо-літературне значення творів Котляревського і його заслуги».

Завдяки зусиллям М. Старицького йому вдається влаштуватися в управління Південно-Західної залізниці, а згодом – в Київську міську Думу. Кияни уже знають І. Стешенка як поета, автора двох збірок, з яких виразно постає захисник знедолених, співець громадянської скорботи. Його захоплює вир революційних подій 1905 року. В Києві він очолює редакцію сатиричних журналів «Шершень» і «Гедзь», де висміює соціальні негаразди царської Росії.

1913–1914 рр. І. Стешенко редагує педагогічний часопис «Сяйво». 1915 очолює Тетянинську гімназію для біженців, де навчалися діти галичан, насильно вивезених до Києва під час окупації Галичини російською армією.

Був членом Старої Громади, УСДРП і ТУП, Товариства Нестора-Літописця, секретарем Українського наукового товариства в Києві, дійсним членом НТШ (з 1917 року). Після Жовтневого перевороту 1917 року І. Стешенко – організатор і голова Товариства шкільної освіти, член Української Центральної Ради. Як генеральний секретар освіти (з червня 1917 року, у січні – лютому 1918 року – міністр освіти), він активно проводив політику українізації шкільництва.

І. Стешенко був убитий у Полтаві 30 липня 1918 року невідомими злочинцями. Похований на Байковому кладовищі в Києві.

Громадська діяльність І. Стешенка характеризується широким діапазоном і багатогранністю. Не було жодної ділянки суспільного життя, в якій би він безпосередньо не брав участі: розбудова українського шкільництва, виховання молоді, боротьба за український університет, розвиток українського політичного життя, розбудова культурних установ і української популярної преси для формування національного світогляду українського народу. «Цілком зрозуміло, що найбільше енергії витратив Іван Матвійович на задоволення духовних потреб українського народу, які цілковито нехтувалися чужою владою упродовж усього «пропащого часу». Тут відкривалось перед Іваном Матвійовичем необмежене поле діяльності. І ось він як Генеральний Секретар, а потім міністр освіти відкриває українські вищі початкові школи, українські гімназії, перший Український Народний Університет, Педагогічну Академію, Академію Мистецтва та Державний Народний Театр, скликає з'їзд учителів, представників земств і міст, на якому розробляється план управління й діяльності в галузі народної освіти, організовує різні курси для вчителів і культурно-просвітніх діячів і т. д.» [1]. На

той буремний час І. Стешенко став символом всеукраїнського єднання і справжнім провідником українства.

На всіх напрямках діяльності І. Стешенка основним полем його пізнання й дії були проблеми виховання дітей і молоді. Чітко визначилась цільова установка І. Стешенка – розбудова національної системи освіти і виховання на основі реалізації та розвитку гуманістичних принципів, національних цінностей та ідей.

Творча діяльність І. Стешенка як педагога, організатора освітньо-виховної системи, політика, поета, прозаїка, літературного критика і перекладача базувалась на гуманістичних, соціально-ціннісних і соціально-орієнтованих принципах. Його педагогічні дії спрямовані на розбудову національної системи освіти й виховання в цілому, на формування гармонійної, високоосвіченої, гуманістично збагаченої особистості свідомого громадянина України [7, с. 372].

Педагогічна діяльність І. Стешенка здійснювалася на основі принципів гуманізму, притаманних найвидатнішим представникам філософської, історичної, культурологічної наук і вітчизняній етнопедагогіці. В своїй педагогічній діяльності І. Стешенко систематично і наполегливо розвивав соціально ціннісні традиції вітчизняної педагогіки, розглядаючи їх як провідний чинник формування національної самосвідомості особистості. Видатний педагог визначив методологічні засади і теоретичні джерела сучасної вітчизняної етнопедагогіки, завдання, спрямовані на забезпечення взаємозв'язку між школою, сім'єю, соціумом у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді.

Стешенко визначив провідні принципи освітньо-виховної роботи в школі, а саме: єдність формування у дітей уявлень про соціальну дійсність як частину навколишнього середовища, що відображає діяльність і взаємини людей, та виховання усвідомленого бажання брати участь у житті людей, що їх оточують; емоціогенність як необхідну умову засвоєння дітьми соціального досвіду; комплексність застосування різних видів діяльності дітей; формування активного ставлення до світу; використання прикладу дорослого як носія знань, норм, цінностей; показ особистісних якостей людей через ставлення до себе і ставлення дорослих до інших людей та до самої дитини тощо [6].

Першочерговими завданнями освітньо-виховної діяльності, як свідчить аналіз творчої спадщини вченого, І. Стешенко вважав виховання високоморальної людини, її патріотичних почуттів, формування національної самосвідомості та шанобливого ставлення до представників інших національностей. Велика літературна спадщина І. Стешенка досі чекає на скрупульозного дослідника. Літературознавчі та художні твори письменника дають ключ до моделювання національних концептів: віри, національної свідомості, української історії, словесності. Означені концепти є своєрідними кодами до розуміння літературно-критичних праць І. Стешенка і українського літературного процесу загалом. Ототожнюючи себе з власним народом, своєю поведінкою, моральними чеснотами, І. Стешенко показував приклад іншим, як треба боротися за українську Україну, спершу у власному «Я», а згодом – в суспільних перетвореннях.

Грунтовне вивчення, систематизація педагогічної спадщини І. Стешенка значною мірою збагачує історико-соціальний досвід, зміст і напрями виховання та освіти молоді в контексті відродження національної культури і національної самосвідомості українського народу. Значний позитивний вплив на удосконалення навчально-виховного процесу в школах, середніх спеціальних і

вищих навчальних закладах мають педагогічні ідеї та принципи, висловлені в педагогічних працях І. Степенка, зокрема такі, як: реформування напрямів і змісту національної освітньо-виховної системи; збереження й розвиток гуманістичних традицій української етнопедагогіки; соціальна відповідальність державних органів влади за забезпечення висококваліфікованими фахівцями установ освіти і виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький Л. Мої спогади (1917–1926 рр.) / Підготовка тексту, вступна стаття та іменний покажчик В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський : «Медобори –2006», 2013. 239 с.
2. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради : Біограф. довідник. Київ, 1998. С. 167–171.
3. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. III. Спр. 51116.
4. Степенко Іван Матвійович. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 09.10.2018).
5. Степенко І. Твори. Переклади. Вибране листування / упоряд. та авт. бібліогр. нарису Г. В. Титаренко, післямова Г. А. Александрової. Полтава : Б. в., 2013. 630 с.
6. Соїко І. М. Педагогічні погляди І. Степенка на концепцію національної освіти і виховання / *Психолого-педагогічні основи гуманізації виховання й навчання в школах і вищих навчальних закладах* : збірник наукових праць. Рівне : Тетіс, 2000. С. 417–420.
7. Соїко І. М. Педагогічна діяльність І. М. Степенка: від минувшини до сьогодення / *Психолого-педагогічні основи гуманізації виховання й навчання в школах і вищих навчальних закладах* : збірник наукових праць. Рівне : «Ліста», 2001. С. 372–376.

savaryn.pasha@gmail.com

Рецензент: д. пед. н., проф. Плхотнік О. В.